

Bencsik Rita

Emlékezet és identitás változásának vizsgálata két memoárban

A visszaemlékezések mint szubjektív források a narratív történetformákon keresztül képesek közvetíteni a kor tanúiként annak társadalmi viszonyait, kultúráját, eszmevilágát.¹ Írásom célja az, hogy két, a 20. századra vonatkozó, részben kiadatlan memoár segítségével bemutassa az emlékezetkutatás egyik klasszikus vizsgálati tárgyát, nevezetesen a történelmi események hatásait a visszaemlékezők identitására, élettörténetük alakulására.² A tanulmányban nem egymáshoz, hanem az alább meghatározott korszakokkal kapcsolatos társadalomtörténeti ismereteinkhez, valamint az ezzel összefüggésben lévő emlékezeti toposzokhoz képest igyekszem vizsgálni az életpályákat, bemutatva a legjelentősebb köztörténeti események megéleltörténetét. Az elemzés során az alábbi kérdésekből indulok ki: (1) milyen az emlékezők viszonya adott múltsemények kapcsán a társadalomhoz, a politikai rendszerhez; (2) miként írják le a traumatikus élményeket, kollektív traumákat az évtizedekkel későbbi önéletrírásukban, s hogyan konstruálják meg az önéletrajzi emlékezetben ezek jelentését; (3) az önéletrajzi emlékezet mennyiben közelít a kollektív emlékezethez, vagy milyen mértékben távolít el attól az egyes események, az emlékezők történelem- és társadalomképe kapcsán. E kérdések vizsgálatához az élettörténet-önéletrírással, az identitással,³ a traumával és az explicit emlékekkel kapcsolatos, többségében magyar nyelvű szakirodalom képezte a hátteret. Az elemzés az általánosan elfogadott politikatörténeti korszakolást alapul véve három időszakot tárgyal: a Horthy-, a Rákosi- és a Kádár-korszakot.⁴

Első szereplőnk, Török Pál (1922–2018) szegedi születésű ludovikás katonatiszt, később gyógyszerész 84 évesen, három kötetbe rendezve írta meg az emlékiratait.⁵ Meg kell jegyezni, hogy életéről már készült egy kivonatos, kifejezetten

¹ Ricœur 2001.

² A történelmi események egyéni emlékezetre gyakorolt hatásáról lásd például: Halbwachs 2000: 415–432. Továbbá emlékezet és történelem viszonyáról bővebben lásd: Gyáni 2020: 354–382.

³ A dolgozatban az identitást alapvetően a narratív elméletek felől közelítem meg. Eszerint az identitás az élettörténetben integratív egészet alkot, szelektíven jeleníti meg a múlt eseményeit a jövő perspektívájából, valamint célt és értelmet ad a történetnek. Bővebben lásd: McAdams 2011: 111–112.

⁴ A visszaemlékezésekben előforduló egyes állítások történeti hitelességét nem vizsgáltam, pusztán a feltűnő időrendi vagy tárgyi csúsztatásokat igyekeztem kiszűrni.

⁵ A hivatkozás során ennek belső tagolását és számozását követem, az eredeti gépirat által jelzett módon.

a ludovikás évekre fókuszáló, szerzői kiadásban megjelent emlékkönyv,⁶ azonban a teljes, eredeti forrás birtokában nem erre hivatkozunk. A 210 oldalas visszaemlékezés sajátossága, hogy a gépirat mellett több személyes ereklyét is őriz (például beragasztott aranymedált és kitüntetések), magát a szöveget pedig a családdal és a katonaelettel kapcsolatos fotók színesítik.⁷ Az életút rekonstrukciójához a memoár mellett felhasználtam Töröknek a Hadtörténeti Intézet Központi Irattárában őrzött személyi okmánygyűjtőjében található hivatalos iratokat is.

Repkény István (1925–2018) kecskeméti-lakiteleki állatorvos 80 évesen zárta le emlékiratait, amelyeket magánkiadású könyv formájában is közreadott, a továbbiakban erre hivatkozom.⁸ A szűkszavú, ám tartalmas és kifejező önéletrajz a kötet közel harmadát teszi ki, annak nagyobb hányada állatgyógyászati szakkönyv jellegű. A köteten túl az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött, Repkényről készült megfigyelési iratokat használtam fel.

A dolgozat alanyainak kiválasztásában lényeges szempont volt a hasonló szocializációs közeg és iskolai végzettség, valamint az, hogy ezek a férfiak osztoztak a 20. század meghatározó kollektív traumáiban, mindkettőjük életútján marandó nyomot hagytak a politikai-társadalmi rendszerváltoztatások. A két emlékirás közötti jelentős terjedelmi és stiláris különbségek ellenére az összehasonlítás lehetséges volt. Török olvasmányosabban és részletesebben írta meg életútját, míg Repkény inkább a tényadatok közlésére s néhány azokhoz kötődő emocionális, vagy utólagos értékelést tartalmazó okfejtésre szorítkozott. Mindkét mű egyéni szemszögből, ám a magánélet kulcseseményeinek elhallgatásával, valamint az epizodikus és szemantikus emlékek sokaságát felvonultatva íródott.⁹ A gondolatvezetés íve – néhány alkalmoszerű elkalandozást leszámítva – lineáris, mindkét esetben a gyermekkortól indul, s az 1989/90-es rendszerváltással zárul. Mindkét szöveget 2006-ban fejezte be a szerzője, az összehasonlítás érdekessége továbbá, hogy a visszaemlékezők a 80. életévükön túl fejezték be önéletrírásukat, ráadásul ugyanabban az évben távoztak az élők sorából. Az írásuk mögötti motivációt abban jelölték meg, hogy egyrészt a kor szemtanúiként kötelességüknek tartották megörökíteni a múltat, másrészt át kívánták adni a megszerzett tudást a következő generációknak, főleg az unokáiknak.

⁶ Zetényi-Csukás 2011.

⁷ Török Pálhoz egy szegedi ismeretség révén jutottam el.

⁸ Repkény Istvánt a családi emlékezet is számontartja, ugyanis dédnagyapám a kocsisa volt abban az időben, amikor Repkény Lászlófalván (ma: Szentkirály) dolgozott állatorvosként.

⁹ Az epizodikus és a szemantikus emlékek megkülönböztetése Endel Tulving munkásságához fűződik. Lásd bővebben: Tulving 1972; Williams–Conway–Cohen 2009: 21–22; Keszei 2010: 9–10.

TÖRÖK PÁL ÉLETÚTJA

Török Pál felmenői között anyai ágon skót nemesi, apai ágon török-morva és erdélyi vérvonal mutatható ki. Családja életmódját a polgári középosztályéhoz hasonló fogyasztási mintákat követő, a gazdatársadalom módosabb tagjait jellemző parasztpolgári stílus jellemezte.¹⁰ Ezt az emlékezésben felelevenített több emléknym is világosan alátámasztja. A család a kétegyházi családi ház és az aratókat, béreseket, tehát bérmunkásokat is foglalkoztató gazdaság mellett egy polgári házat is birtokolt Szegeden.¹¹ Korabeli tőkeerejét mutatja, hogy a szerző utólagos meglátása szerint alig érezték meg az 1929–1933-as világgazdasági válságot.¹²

Török 1940-ben a szegedi Dugonics András Piarista Gimnázium tett érettségét. A középiskolai évek alatt falukutató önképzőkört szervezett és vezetett, ami miatt a tanári kar egy része „kommunistabarát” jelzővel illette. Emlékezésében akkori világlátását úgy jellemezte, hogy „nem voltam baloldali, csak a földosztást helyesltem”,¹³ noha „keresztény világnézetű, hazafias nevelést kaptunk. Ez elkísért a sírig legtöbbünket”.¹⁴

A szegedi évfolyamból hetedmagával választotta a hivatásos tiszti pályát, s nyert felvételt a Ludovika Katonai Akadémiára. A háború miatt kétévesre rövidült kiképzés az 1943. augusztus 20-i tisztavatással ért véget. Török számára az ottani szubkultúra idegen és sok szempontból kiábrándító volt: „K.U.K. szellemű zupásvilág¹⁵ [...] durva és trágár”.¹⁶ Noha az akadémián komoly szaktudásra tett szert, értékrendje mégis eltért a hivatalos normarendtől, és első kézből tapasztalta meg az idealizált elitképzés hátrányait, hiányosságait. A karpaszományos őrmesteri rang megszerzésével végződő első ludovikás év a fiatal felnőtté válás folyamata során fontos élettapasztalattal járt és jellemformáló erővel bírt. Ezt Török úgy fogalmazta meg, hogy az új közeg, az alacsony zsold „szociális gondolkodásra is készítette a jobb módban eddig élt fiatalokat. Megtanultuk a másságot, és a világra mások számára [sic!] nyitottabbak lettünk. Tudomásul kellett vennünk, hogy nem mi vagyunk a világ közepe, és mások többletudását és erejét figyelembe kell venni.”¹⁷

Emlékei szerint az 1941-es zombori csapatszolgálatot társadalmi és etnikai feszültségek nem jellemezték, a szlovák és sváb nemzetiségű katonák gond nélkül

¹⁰ A polgárosodásról lásd például: Bódy 2007: 9–14.

¹¹ A bérmunkások foglalkoztatása már önmagában utal arra, hogy a család a közép- vagy gazdag-parasztság körébe tartozhatott. Gyáni-Kövec: 2006: 306–309.

¹² Török 2006: I. 8.

¹³ Török 2006: I. 11.

¹⁴ Török 2006: I. 12.

¹⁵ A zupás szó a német *Suppe* (leves) szóra vezethető vissza. A magyar katonai szlengben leginkább melléknévként volt használatos, az ellátás, az élelmezés (katonakoszt) és bizonyos viselkedésformák megjelölésére szolgált. A zupás jelenthetett továbbiszolgáló altisztet, továbbá goromba, hatalmaskodó, erőszakos magatartásjegyek összefoglaló megnevezéseként is közszájon forgott. *Értelmező szótár* 1962: 620.

¹⁶ Török 2006: I. 16.

¹⁷ Török 2006: I. 27.

beilleszkedtek magyar társaik közé. Vezetési filozófiájának a következőképp adott hangot: „A legénységtől csak azt és annyit követelek meg, amit magam is megcsináltam és mindig a személyes példát fogom a legjobb nevelési eszköznek használni. Ezt be is tartottam hivatásos tisztí gyakorlatomban a fronton is.”¹⁸

A társadalmi hovatartozás és a vagyoni helyzet viszonyára utal egy, az udvarlás során szerzett tapasztalatokat rögzítő emlék, amely leírja Török és egy eltérő társadalmi státusú vetélytárs, egy udvarló gróf közötti konfliktust:

„Gróf Somsich [sic!] ak[adémi]s[ta] társamnak is megtetszett a kislány, és megkért mutassam be a családnak. Bemutatkozás után pezsgőt rendelve, megjátszotta a bőkezű gavallér grófi csemetét. Neki libériás inas hozta az extra ruháját, nekem csak a kincstári posztóruha volt a báli öltözetem. Észrevettem a család viselkedésén, hogy különbséget tettek köztem és a gróf között a beszélgetésben. Hiába voltam én kétsávos, a gróf meg sima elégséges tanuló, a grófi cím és a gazdagság megtette a hatását. [...] Nem tudtam a tíz pengős zsebpénzemmél versenyezni a pezsgöző főnemessel.”¹⁹

A fiatalkori szocializációt a katonai tanulmányok lezárulta és a csapatszolgálat tette teljessé, az emlékezést ekkortól a felnőttkori katonaélmények dominálják. A tisztavatás utáni aktív katonaélet időszakának leírása során a visszaemlékezés harctéri naplóvá változik, amely traumatikus villanófény-élmékek sokaságát foglalja magába. Ezek az emlékek a többihez képest másként, erős érzelmi és intenzív képi világgal rögzülnek.²⁰ A szerző aprólékos részletességgel írja le a kiképzés és a katonaélet mindennapjait, jelezve ezzel is azt, hogy az önéletrajzi emlékezetben és az identitásformálódás szempontjából kiemelten fontos szakasról van szó.²¹ A memoár ezen része számos korabeli katonaének, szerelmes dal egy-egy versszakát is tartalmazza, mintegy emlékezeti kulcsként.²²

Az egyik legsúlyosabb traumatikus emlék az 1943-as zombori helyőrségi szolgálathoz kötődik, amikor egy kézigránátos láda felrobbanása miatt reális esélye volt annak, hogy „mindkét szememre megvakulhatok” – fogalmazott Török.²³ Egy másik emlékből részletesen leírja a fronton egy repeszgránáttól elszenvedett combsérülését, részletezve a helyszínt, a jelenlévőket és néhány beszédrészletet is, úgymint „a legénység ordította »a tüzéség belénk lő« ”; „Azt még hallottam, hogy azt mondta be a főhadnagy: Török főhadnagy megsebesült. Még eszméletlenül voltam, és azt mondtam neki: Még csak hadnagy.”²⁴

¹⁸ Török 2006: I. 18.

¹⁹ Török 2006: I. 44.

²⁰ Keszei 2015a: 131.

²¹ A fiatal felnőttkor az identitásformálódás kiemelt szakasza. McAdams 2011.

²² Az emlékezeti kulcsok a kollektív emlékezet hordozói, amelyek természetüknél fogva sokféle lehetnek, úgymint tájak, tárgyak, kulturális produktumok; mindezek az emlék előhívását segítik. Keszei 2010: 18.

²³ Török 2006: I. 47–48.

²⁴ Török 2006: I. 78–79.

Ebből az időszakból sajátosnak mondható két fontos politikatörténeti korszakhatár egyéni megéléstörténete is, rámutatva arra, hogy az egyén élete hányféleképp idomulhat az országos politika történéseihez, vagy éppen térhet el azoktól. Például, amikor Török a német megszállásra zászlóalj-ügyeletes tisztként, felfegyverkezve készült egy laktanyában, s a túlerő ellenére is ellenállási parancsra várt,²⁵ holott az ellenállásra valójában nem volt érdemi politikai szándék.²⁶ Az 1944. októberi nyilas hatalomátvételt pedig a szatymazi kiskertekben vészeltte át,²⁷ noha arra a Dél-Alföldön már nem is került sor, mivel októberben ott már jelen voltak a szovjet megszálló csapatok. Török közvetlen frontélményt Csongrád-Csanád vármegyében élt át, amikor 1944. szeptember 25-én hadművelési területre mozgósították, és a csongrádi hídfőnél szakaszparancsnokként felelt a szovjet előrenyomulás megakadályozásáért. 1945 januárjában osztrák területre vezényelték. Itt gyökeres fordulatot vehetett volna az élete: az Amberg településen élő Vogt család leányát feleségül véve esélye lehetett volna az ausztriai letelepedésre, elkerülve ezzel akár a hadifogságot is. Visszaemlékezésében azonban úgy magyarázza döntése hátterét, hogy erősebb volt benne a katonai hivatásetikához való ragaszkodás, mint az egyéni egzisztenciális kilátásokkal való törődés. Írásában azzal indokolta a döntését, hogy nem lehetett hűtlen az esküjéhez, nem hagyhatta magára a legénységét.²⁸

A memoáírónak a II. világháborús magyar hadseregről alkotott történeti képe úgy sommázható, hogy a magyar hadvezetés anyagi erejéhez képest létszám, fegyverzet és felszerelés tekintetében minden tőle telhetőt megadott a katonáinak; az ellátmány, valamint az utánpótlási vonalak terén jelentkező tagadhatatlan hiányosságokra pedig nagyban rásegített, hogy az ezek megoldására, ellensúlyozására vonatkozó német ígérek betartása elmaradt.²⁹ Török, a szemtanú hitelességével elsősorban a negatívumokat emeli ki. Emlékezésében a hadvezetést jellemző anakronisztikus viselkedési mintákon túl sérelmezi a legénység hiányos felszerelését, a hivatalos hadtápvonalak éveken át tapasztalt hiányosságait, valamint a hadimorál nem megfelelő fokozását, ami különösen a jó példával ritkán előljáró tiszt állományt jellemezte. Memoárja nem fukarkodik a jelzőkkel. A „csillogó külső, erő és hatalom nélkül”³⁰ megjelent abban a gyakori ukázban, miszerint a „fegyverzet hiányát pótoljuk lelkesedéssel”,³¹ az ellátást pedig jól jellemezte, hogy a megszálló erők mellett nekik is a frontközeli parasztság kárára

²⁵ Török 2006: I. 58.

²⁶ Veszprémy 2020.

²⁷ Török 2006: I. 75.

²⁸ Török 2006: I. 86–90.

²⁹ A témáról lásd például: Szabó–Szakály 1988: 149–155; Ungváry 2004: 13–17. A Magyar Királyi Honvédség II. világháborús szerepe mind a mai napig a forró emlékezet és emlékezetpolitikai viták tárgyát képezi. Vö. Csunderlik 2016. Az újabb kutatások már kiterjednek a keleti fronton a helyi civil lakosságot érintő, magyar katonák által elkövetett fizikai erőszakra és a katonai felszereltség állapotának valós helyzetére is. Lásd például: Fóris 2014; Szabó 2019.

³⁰ Török 2006: I. 43.

³¹ Török 2006: I. 64.

kellett rekvirálni.³² Török esetében is megfigyelhető az a már leírt jelenség, miszerint minél erősebb a választott csoporttal (esetében a legénységgel) való azonosulás, annál inkább pozitívan torzulnak az évtizedekkel korábbi eseményekhez fűződő és a csoporttal összefüggő történelmi emlékek, még ha azok közül jó néhány egyértelműen negatív színezetű is (helytelen vezetés, rossz közmorál és ellátás stb.).³³ Minél erősebbnek mutatkozott a katonai vezetéssel szembeni antipátiája, annál gyakrabban tett a közkatonákkal kapcsolatos, csoportazonosulást kifejező megjegyzéseket az önéletírásában.

1945. május 9-én, a „győzelem napján” esett hadifogságba, szüleit eldobott cédulákon keresztül értesítette fogságba kerüléséről. A szovjet hadifogsággal kapcsolatos emlékezések zömét, és ezáltal a kollektív emlékezetet a GULAG–GUPVI-táborrendszer azon lakói tematizálták s formálták, akik a szibériai telepeken töltötték el huzamosabb időt.³⁴ Török azonban egy fekete-tengeri tisztí lágerről,³⁵ majd egy kaukázusi táborról fest életképeket, leírása ennyiben atipikusnak tekinthető. Az ottani láger a világ egyik legnagyobb cementgyárat látta el munkaerővel, és a település logisztikai funkciója miatt ezen a helyen jobb élelmezési lehetőségek kínálóztak. Török nem „közönséges” rab volt, ugyanis neki parancsnoki „elbánás” és táboron belüli státus járt ott is, amíg jogellenes módon az idegen állam hatóságai le nem fokozták.³⁶ Emlékezése a kollektív emlékezethez való viszonyulás szempontjából mégis tipikus annyiban, hogy a túlélési stratégiák tekintetében számos olyan eszköztől számol be, amelyet a legismertebb GULAG-rabok hagyományoztak az utókor emlékezetére; többek között ilyen a humor, az élethez való derűs hozzáállás.³⁷

A hadifogság időszaka epizodikus és – többnyire utólag humorosnak ható, vagy egyértelműen negatív töltetű – hangulatkongruens emlékek³⁸ halmazaként rögzült az író tudatában, emlékezésében különösen nagy hangsúlyt adott a különféle nációkkal kapcsolatos tapasztalatainak, valamint a vallásosság különféle megnyilvánulásainak. Ezért a következőkben döntően az ezzel kapcsolatos emlékeket s az identitásra utaló mozzanatokot elemzem.

A GULAG–GUPVI-táborrendszer foglyait a szovjet birodalmi imperializmus áldozataiként őrizte meg a kollektív emlékezet és a történettudományban ezzel kapcsolatban uralkodó fő narratíva is, mely szerint a háborús ellenfelet

³² Török 2006: I. 67.

³³ Blatz–Ross 2009: 228.

³⁴ A témáról lásd például: Bank–Bognár–Tóth 2016: 100–116.

³⁵ Novorosszjszk kikötőváros Oroszországban, a Fekete-tenger partján.

³⁶ Török 2006: II. 44.

³⁷ A témáról lásd például: Kovács 2017: 26–35.

³⁸ Bodonyi 2015: 15. A kognitív pszichológus Alan D. Baddeley kutatásai szerint a hangulati állapot, esetlegesen a depressziós hajlam legalább annyira befolyásolja az emlékezés irányát, mint maguk a külső környezeti hatások. Ennélfogva az önéletrajzi emlékek felidézése akár egy adott napon belül is változhat az alany hangulati állapotának megfelelően, ráadásul a rossz hangulat negatív spirált idéz elő, ugyanis ilyen állapotukban az egyének lassabban idézik fel a pozitív emlékeket is. Baddeley 1999: 164–165.

képező nációkkal szemben etnikai előítéletek is megjelentek a politikai verbalitás és a hatósági erőszakalkalmazás szintjén.³⁹ Az önéletírás viszont azt mutatja, hogy a hadifogság mint hétköznapi életvilág perspektívájában ez nem, vagy nem így volt jelen. Az emlékező leírása szerint a foglyok között nem voltak felekezeti-etnikai villongások, sőt, a kollektív tömegnyomor elmosta a határokat a rabok és a helyi lakosság között. A rabok közötti sorsközösségnek az író az alábbi mondatokban adott hangot:

„Leírt, prédára kitett, jóvátételre kiadott emberek vagyunk, nekünk kell jóvátenni, ledolgozni, megszenvedni a háború okozta minden hátrányt és szenvedést, [...] úgy éreztük, nem a béke kezdődött el, hanem új gyűlölet születik ebből a mérhetetlen szenvedésünkből.”⁴⁰

A dehumanizáló közeg ellenére a táborélet a kulturális transzfer terepe is volt. Ezt illusztrálандó írja le Török a kizárólag saját parancsnokaik vezényszavainak engedelmessé, „imponáló tisztaságban”⁴¹ élő japán kolónia életét, melynek tagjai ráadásul rokonaiknak tartották a magyar rabtársaikat, sajátosan igazolva a Horthy-korban hazánkban is divatos keleti rokonság gondolatát.⁴² Az erdélyi román–magyar együttélés konfliktusai a lágerélet során újratermelődtek, a román örök több alkalommal is visszaéltek hatalmukkal.⁴³

A nemzeti identitás és a történelmi emlékezet erőteljes módon nyilvánult meg akkor, amikor 1946. március 15-én a propaganda-előadásra összerterelt magyar foglyok – felborítva az eredeti programot – hangosan a Himnusz éneklésébe kezdtek, amit paradox módon a szovjet rendfenntartók sem tudtak és végül nem is akartak elhallgattatni, ugyanis számukra a magyar március 15-ére való emlékezés az ő történelmi emlékezetükbe szervesen integrált, 1917-es bolsevik puccsba torkolló orosz forradalmat asszociálta.⁴⁴

Több emléknym arra a következtetésre ad alapot, hogy a táboron belül, továbbá a táborlakók és a környező kolhozparasztok között univerzális nyelvet jelentettek a vallási rítusok, keresztény szimbólumok. A kenyér szakrális magasságokba emelkedett: „[K]ülön szertartás volt a kenyér elosztása. [...] olyan áhítat uralkodott ilyenkor az arcokon, mint az Úrvacsoránál annak idején. Itt valóban Krisztus testeként becsültük a kenyeret. Egy morzsa sem mehetett veszendőbe.”⁴⁵

A lágerből 1947 júniusában történő hazatérést, s az édesanyjával való találkozást Török újjászületésként, egy második felnőttkor kezdeteként élte meg.⁴⁶ Ezután a politikai rendszer által felállított keretek alapjaiban határozták meg az

³⁹ Snyder 2012: 365–368.

⁴⁰ Török 2006: II. 46.

⁴¹ Török 2006: II. 28.

⁴² Ablonczy 2017: 203–207.

⁴³ Török 2006: II. 26.

⁴⁴ Török 2006: II. 38.

⁴⁵ Török 2006: II. 64.

⁴⁶ Török 2006: II. 68.

életút menetét. 1947 szeptemberében – a B-lista kérdőívének kitöltése után – honvédelmi minisztériumi véghatározat alapján, mint nélkülözhető és „létszám felett” végelbánás alá vonták, és elbocsátották a szolgálatból.⁴⁷

Ennek az időszaknak a részletekbe menő leírása összehasonlíthatatlanul szegényebb, mint a ludovikás éveké. A hadifogságból történő hazaérkezést követő, 1956-ig tartó időszakra, így a gyógyszerészképzésen töltött egyetemi évekről és a civil életben való elhelyezkedés időszakáról Török nagyon szűkszavúan értekezik önéletírásában, pedig az élettörténetét meghatározó több sorsesemény is erre az időszakra datálható. Az alábbiakban ezeket a nem kellően hangsúlyozott, vagy egyenesen elhallgatott emléknymokat mutatom be.

Míg korábban kimerítő részletességgel írt a nőekkel kapcsolatos, katonaként mindennaposnak mondható futó kalandjairól, úgy a későbbiekben nem részletezi házassága körülményeit, s a gyermekeihez fűződő viszonyát sem.

A személyi katon okmánygyűjtőjében fennmaradt korabeli hivatalos iratok bizonyítják azt, hogy számos olyan „barátkozó gesztust” tett a berendezkedő Rákosi-rezsim irányába, amelyek a maguk idejében az egyéni boldogulást s a társadalmi státust alapjaiban meghatározták. Az egyetem végéhez közeledve, 1951 júliusa és 1952 júniusa között Török a makói gyógyszerárban dolgozott beosztott gyakornokként. Diplomás gyógyszerészként 1952 októberétől lett gyógyszerárvezető Szeged Petőfi-telep elnevezésű városrészében, az egyetem után tehát azonnal a szakmájában tudott munkába állni, mintegy feledtetve múltját. Szűkebb környezete alapvetően antikommunista beállítottságú volt. Családjá a Rákosi-rendszer társadalompolitikájának egyértelmű áldozatává vált, ugyanis 1952-ben mind szüleinek, mind felesége szüleinek a házat államosították. Egy kézírásos fecni szerint Török a Dolgozók Ifjúsági Szövetségének a tagja volt, a kézzel írt jelentés pedig jól kifejezte korabeli ambícióit, miszerint „iparkodik a mai renchez simulni”.⁴⁸ Kézírásos önéletrajza szerint tagja lett a Magyar–Szovjet Baráti Társaságnak, emellett az egyetem utolsó éveiben népnevelő is volt, valamint 1952–1953-ban párttörténet szemináriumot végzett.⁴⁹ Egy 1955 júliusában kelt jelentés alkalmazkodó magatartásáról számolt be. Megbízhatónak tartották, aki „szakmai téren erősen képezi magát, már több olyan újítása van, amiért pénzzutalmat kapott”, továbbá „kedélyes, jó modorú, munkára koncentrál, politikai oktatásra nem jár, általában eléggé passzív magatartású. [...] vallással szemben közömbös.”⁵⁰

Mindezekről a memoárban sehol sem olvashatunk. A hivatalos és pártiratokból kirajzolódó nyilvánvaló tények élettörténeti elhallgatása azzal magyarázható, hogy mindezek beárnyékolnák a „haza szolgálatában mindhalálig” kitartó, a köz

⁴⁷ HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Kérdőív az 5000/1946. M. E. számú rendelet végrehajtásához, 3–5.

⁴⁸ HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Személyi adatlaphoz csatolt melléklet, 1951. július 11.

⁴⁹ HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Önéletrajz, 1954. október 17. 2–3, 5–6.

⁵⁰ HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. Elbírálási lap, 1955. július 4.

érdekét mindenekfelett képviselő katona ethoszát. Az elhallgatás alá eső emlékek lezáratlan epizódokat jelölnek az élettörténetben. Szó lehet „ideiglenes feledésről”, azaz arról, hogy az emlék mélyen él s pusztán nehéz rekonstruálni, de akár az emlék eltűnéséről is. Az egyéni önéletrajzi emlékezetet a konceptuális én céljai mozgatják, s mentális struktúrák összjátékaként keletkezik.⁵¹ Az emlékezés manipulációjával, szelektív múltábrázolással állunk itt szemben. Mindez azonban ütközik a Török emlékezésében többször is hangsúlyt kapó „teljes igazság” eszményével.⁵²

A Rákosi-diktatúra időszakával kapcsolatos hallgatást ellenpontozza az ötvenhatos események epizodikus emlékekben gazdag leírása. Az író lineárisan tekint a végig az eseményeket, nem csapong a történések között, narratíváépítésének technikája énközpontú. Jelen volt a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének október 22-i zászlóbontó nagygyűlésén, majd október 24-én szakszervezeti jutalomjeggyel a szegedi Nemzeti Színház azon előadásán, amely a politikai rendszerrel való nyílt konfrontációt fokozó *Szent Johanna* című darabot játszotta. A nézőtérre berontó felkelők mondata: „Aki magyar, álljon fel!”⁵³ s a rá adott közönségreakció élete egyik legszebb pillanataként őrződött meg Török emlékezetében; a ludovikás fegyelmet és összetartást idézte.

Emlékezése részletgazdag beszámolót tartalmaz arról, hogy 26-án vezető szerepet játszott a forradalmi tömeg féken tartásában. Állítása szerint egy autót is a rendelkezésére bocsátva a városi rendőrségre vitték, ahol a város katonai parancsnokával is sikerült beszélnie, majd hangosbemondón a tömeghez szólt, s a béke érdekében próbált közvetíteni.⁵⁴ A fellázadt tömegek oldalán való fellépését, s szűkebb lakóközössége érdekképviseletének jogosságát a Hazafias Népfront városi titkára által neki, mint „kerületi egészségügyi titkárnak” kiállított, 1955. február 2-án kelt megbízólevéllel indokolta. Ez a személyi okmánygyűjtőben fennmaradt irat a következőket tartalmazta: „a kerületéhez tartozó hivatali, üzemi és egyéb szervek vezetőivel a lakosság bejelentéseinek és javaslatainak megvalósítása érdekében megbeszélést”⁵⁵ folytathatott.

A levéltári iratokon nyugvó, eddig megjelent ötvenhatos helytörténeti publikációk nem említik a vonatkozó időszakban a nevét, s nem igazolják vissza azon állításait sem, hogy személyesen tárgyalt volna a tanácselnökkel, vagy hogy a katonai parancsnokkal megbeszéléteket továbbította volna hangosbemondón a tömegek felé.⁵⁶ Török az emlékezés e pontján minden bizonnyal túldimenzionálta saját szerepét, nehezen érthető, hogy emlékirásában a következő felidézett mozzanat már november 3–4-éhez kötődik. Mindez nem tudatos múlthamisítási szándékból fakadt, nincs ok kétségbe vonni az emlékező élményeinek valóságát,

⁵¹ Keszei 2010: 21–23.

⁵² Török 2006: III. 4.

⁵³ Török 2006: III. 6.

⁵⁴ Török 2006: III. 8–11.

⁵⁵ HIM KI 56.443. sz. személyi okmánygyűjtő. A Hazafias Népfront Szeged Városi Bizottsága által kiállított megbízólevél, 1955. február 3.

⁵⁶ Bálint 2000: 102–117.

pusztán az állítások történeti súlyát érdemes máshová helyezni. Sokkal inkább magyarázható ez az epizód az emlékezés azon sajátosságával, amely a villanófény-emlékeket jellemzi. Ezek olyan mély nyomot hagyó mozzanatokkal kapcsolatban keletkeznek, amelyek tulajdonságai közé tartozik az, hogy kizárólagosságra törekedve, egyféle perspektívából és részletgazdag módon, erősen pozitív vagy negatív érzelmi töltettel rögzítik az egyén emlékezetében az egykori történeteket, s ezek uralják el az emlékezés tárgyát adó rövidebb időszakaszt.⁵⁷

A katonai múlt és a fronttapasztalat fényében némileg paradox, hogy ekkoriban az új identitásához és a konszolidált szakértelmiségihez jobban illő rend- és békepárti retorikát képviselte, és a tárgyalókész forradalmárok táborát gyarapította. Nem jellemezte hangzatos szovjetellenesség, a katonai erőviszonyok ismeretében értelmetlennek tartott bármiféle fegyveres konfrontációt.⁵⁸ Törököt is megválasztották a város gyógyszerész munkástanácsának tagjává, amit kezdetben, éppen ludovikás tiszti múltja miatt, esetleges baloldali támadások elkerülése érdekében elutasított, végül azonban vállalta a tagságot.⁵⁹

Viselkedésében megfigyelhető, hogy hol gyógyszereszként, hol frontviselt katonaként próbált hitelt szerezni a szavainak, attól függően, milyen közegbe került, és hol, milyen imázssal lehetett eredményeket elérni.

1957 áprilisában érte el közvetlenül a megtorlás, amikor is a lakásán, családjá szeme láttára tartóztatták le, „fegyverrejtegetés” gyanújára hivatkozva. Török több politikai ellenségkategóriának⁶⁰ is megfelelt, az 1956-os forradalomban történő részvétele pedig látszólag igazolta a későbbi kádárista propaganda azon állítását, miszerint az úgynevezett horthysta katonatisztek a rendszerellenes megmozdulás vezéralakjai között foglaltak helyet. Összevetve a korábbi szovjet hadifogsággal, utólag úgy látta, hogy az 1957 novemberéig tartó fogság „rosszabb volt [...], mert akkor fiatalabb és nőtlen, gyermektelen voltam. Akkor csak magamért voltam felelős, most a feleség és a három gyermek sorsa is aggasztott. Olyan időszak volt ez mégis az életemben, hogy nem sajnálok semmit. Ha még egyszer átélném mindazokat, akkor sem csinálnám másképp.”⁶¹

⁵⁷ Keszei 2010: 12–13.

⁵⁸ A Ludovika Akadémián 1939 januárjában felavatott 160 honvédtiszt háború utáni sorsát vizsgálva bebizonyosodott, hogy az ötvenes években kényszerből az ipari munka világában dolgozó katonatisztek szakmai tudását elismerték, politikai alapállásukat viszont passzívnak és kedvezőtlennek ítélték meg. Rainer M. 2017: 141–142. A nekik tulajdonított „osztályellenesség” kategóriának megfelelő viselkedéssel szemben a gyakorlatban cáfolták az állambiztonsági feltételezéseket, nem álltak a fegyveres felkelés élére, nem harcoltak restaurációs célokért. A volt katonatisztek a kivívott tekintélyük miatt váltak a forradalom aktív szereplőivé, nem pedig ludovikás múltjuk predestinálta őket „vezető szerepre”. uo. 151–152.

⁵⁹ Török 2006: III. 15.

⁶⁰ „Ludovikás katonatiszt”, „kulák”, „nyugatos”.

⁶¹ Török 2006: III. 16. A bebörtönzött felkelők leszármazottaival készült *oral history*-interjúkból azt állapították meg a kutatók, hogy a Kádár-korszakban kétfajta viszonyulás volt jellemző az ötvenhatos egyéni szerepvállaláshoz a családi emlékezetben: az egyik a teljes tabusítás, a másik a kriminalizálás, amikor is „megtévedt ellenforradalmárként” mutatták be hozzátartozójukat a kádári propagandára fogékony családtagok. Ezzel szemben az enyhe hőskultusz gyártása,

Visszaemlékezésének részét képezik az internálótáborból írt levelei, amelyekben visszatérő motívum az önvád, annak ellenére, hogy végig kitartott igaza mellett, magasabb rendű célokhoz való ragaszkodással és a köz iránt érzett feltétlen áldozatkészséggel – „Megtettem, amit megkövetelt a haza!”⁶² – magyarázta a család miatta történő átmeneti nélkülözéseit. „Te is tudod, hogy csak jót akartam, mert nemcsak Titeket, de minden anya gyermekét és minden gyermek édesapját és anyját féltettem. [...] Ezért ne haragudjatok rám.”⁶³ – írta május 16-ára keltezett levelében. Internált társai családtörténeteit ismerve azt tapasztalta, hogy a családfő fogsága megacélozta a házasságot, s a család mint „hátország” stabilan állt a meghurcolt családfő mögött. Gyógyszerész felesége családfenntartói szerepbe lépett, hűsége nem tört meg, de nehezen viselte el a megváltozott realitásokat.

Török 1957. november 8-án hagyhatta el a rendőrségi fogdát. Visszatérve a civil életbe nem kényszerült pályamódosításra, ugyanakkor a megtorlás hosszabb távon is jelentkezett az életében. Szakmájában dolgozhatott tovább, viszont közel egy évtizeden át csökkentett fizetésért.⁶⁴ A Kádár-rendszer 1962 utáni „érett szakaszában” szerzett élettapasztalatait – hasonlóan az ötvenes évekhez – újfent hallgatás övezi a memoárban, még a legfontosabb családi eseményeket sem tartotta szükségesnek írásba foglalni. Pusztán egy, a rendszerváltás utáni, de az előző korszakhoz fűződő mozzanatot, a szovjet csapatkivonással kapcsolatos kiskundorozsmai emléket idézi fel, amikor is kenyeret adott a szovjet parancsnoknak, azzal az útravalóval, hogy „adja oda az édesanyjának, hátha őtöle kaptam én a kolhozban egy szelet kenyeret, amikor velük dolgoztam a földeken, mint hadifogoly”.⁶⁵

Török a rendszerváltás időszakában a közélet demokratizálódása során politikai aktivitást nem fejtett ki, csupán a POFOSZ-nak mint a diktatúra áldozatai érdekképviselői szervének volt a tagja.

REPKÉNY ISTVÁN ÉLETÚTJA

Repkény István⁶⁶ egy magyar identitású, sváb katolikus középparaszti családba született, a bajai járásban fekvő Csátalja községben. A megélhetés fő forrását a Mohácsi-szigeten elterülő (40 ha) birtok adta. A család parasztpolgári életnívón élt, amit jelez az, hogy Repkénynek egy kilencszobás családi házban telt a gyermekora, s a családi gazdaságot mezőgazdasági munkavállalók sokasága (köztük állandó kocsis) segítette; a fiúnak csak alkalmi jelleggel, apját pótlandó kellett beállnia a mezőgazdasági munkások közé.⁶⁷

a család identitását meghatározó szabadságpárti, diktatúraellenes ethosz áll. Körösi–Molnár 2004.

⁶² Török 2006: III. 45.

⁶³ Török 2006: III. 22–23.

⁶⁴ Török 2006: III. 44–45; Fejér–Vasvári 2002: III. 1431.

⁶⁵ Török 2006: II. 69.

⁶⁶ 1947-ig Hedrich.

⁶⁷ Repkény 2006: 23.

Gyermekkorát meghatározta a mélyen vallásos, szigorú értékrendi normákat adó neveltetés. Öt elemi végzett apja 1936-ban íratta be fiát a bajai, III. Béláról elnevezett, a ciszterci rend által működtetett szerzetesi gimnáziumba. Visszaemlékezése szerint az iskola szellemiségét a radikalizálódó korhangulat ellenére nem befolyásolta semmilyen kirekesztő eszme, úgymint a rasszizmus, antiszemitizmus. Az iskolai nevelésben ugyan visszaköszönt az államideológia rangjára emelt keresztény-nemzeti értékrend, ettől függetlenül a diákok előtt az angolszász berendezkedést idealizálták.⁶⁸ Az író emlékei szerint „a hazafiságra nevelés fontos, mérsékelt, normális volt”. A fiúgimnáziumba magántanulóként érettségit szerezni akaró lányok is felvételizhettek, emellett különbségtétel etnikai és vallási hovatartozás alapján sem volt.⁶⁹

Repkény 1944 májusában tette le az érettségit. A pályaválasztása során számos családi szempontot kellett mérlegelni. Ennek eredménye az lett, hogy – az emlékező saját szavaival élve – „legyen igaza anyámnak, leszek orvos, és hallgatók apámra is, maradok a mezőgazdaságban. Ezért az állatorvosi egyetemet választottam.”⁷⁰

Egyetemistaként fiatal felnőtt éveibe estek a szovjet frontátvonulással, majd a szovjetizálás időszakával. Alig kezdte meg 1944 szeptemberében az egyetemet, októberben máris hazatérni kényszerült. Szűkebb pátriája azt a stratégiát vallotta helyesnek, hogy jobb az élelmiszerhiánytól küzdő Budapest helyett az ismerős, családi környezetben bevárni a szovjet frontot. Hazatérve azonban mégis ösztönös félelem hatotta át, ugyanis a svábokból verbuválódott volksbundisták, valamint a dunántúli német és nyilas jelenlét miatt környezete tartott attól, hogy az esetleges bosszú erőteljesebben érinti majd a térséget a front átvonulásakor. Ehhez képest, emlékezése szerint „ellenállás nélkül csak »átvonult rajtunk« a szovjet hadsereg”.⁷¹

A frontélményeket és a hátszágbeli mindennapokat részletgazdag módon, magánéleti szálak felvonultatásával festi le, hasonlóan Török GULAG-leírásához. Repkény november 27-én egy svábokat kimenekítő tehervonatra felkapaszkodva jutott ki a pécsi vasútállomásról Ausztriába, ahol egy Gutstein községbeli vadászkastélyban szállt meg, jó ellátási körülmények között. Az itt berendezett menekülttáborból 1945 márciusában az Alpokban található, az angol–amerikai megszállási övezetbe tartozó Sankt Aegyd nevű városba került, ahol egy asztalosműhelyben várta ki az európai háború végét.⁷² 1945 májusától júliusig a Bécsúj-hehelyhez közel eső orosz fogolytáborba (Bad Fischau) került, amelyet jó élelmezési viszonyok között, kényszerszermunka nélkül vészelt át. A tábort hivatalos iratokkal tudta elhagyni, miután egy szovjet őrt lefizetett egy karórával.⁷³ Annak ellenére, hogy a hatóságok több környező település teljes sváb közösségét elhurcolták,

⁶⁸ Repkény 2006: 13–15.

⁶⁹ Repkény 2006: 14.

⁷⁰ Repkény 2006: 18.

⁷¹ Repkény 2006: 24.

⁷² Repkény 2006: 30–32.

⁷³ Repkény 2006: 35.

a Repkény család szerencsés volt; a visszaemlékezés szerint „az egész orosz bejövotelt [...] több kisebb-nagyobb gonddal-bajjal, de egészségben és ép testben túléltük mindannyian, az egész család”.⁷⁴

Az 1944–1949 közötti átmeneti korszak, a „koalíciós évek” Repkény élet-történetében egybeesett az egyetemi évekkel. Az 1944 szeptemberében kezdődő szemeszter a férfi emlékei szerint 156 fős évfolyammal indult az Állatorvosi Egyetemen, ahová öten is Bajáról érkeztek.⁷⁵ A lokalitáshoz kötődő identitás („Bács megyeiek”, „bajaiak”) az eredeti lakóközegtől elszakadva is összetartozást formált, amelyre ráerősített az egyházi kapcsolatrendszer. A korra jellemző „lakhatási válságra” is megoldást nyújtott a Bajához köthető szolidaritási háló; a Repkénynek átmeneti szálláshelyet nyújtó jezsuita és ciszterci rendhez tartozó házfőnök is bajai volt.⁷⁶ Az író megfogalmazásában: „mint földiek, az egyetemen és az egyetem után együtt voltunk”.⁷⁷

Az osztályalapú politikai diszkrimináció 1948–49-ben komolyan megviselte a családot, melyet már a svábellenes intézkedéssorozat sem hagyott érintetlenül, ugyanis a hetven év feletti nagyapát kitelepítették. A memoáíró, elkerülendő a svábellenes közhangulat esetlegesen rá irányuló hatását, 1947-ben névmagyarosítást hajtott végre, s elhagyta a Hedrich vezetéknevet. A Rákosi-diktatúrával való direkt konfrontáció abban nyilvánult meg, hogy 1948-ban apja „kuláklis-tára” került, mivel a Mohácsi-szigeten birtokában volt egy 40 hektáros tanyás ingatlan, amelyet államosítottak. A férfit „gazdasági bűnözőnek” tartották azért, mert egy marhavásáron kötött tranzakción jelentős árnyereséget realizált, ami a kor uralkodó felfogása szerint „munka nélkül szerzett” jogtalan jövedelemnek, üzérkedésnek számított. Emiatt két hónapra internálótáborba került.⁷⁸ Repkény hiába szerzett 1949 júniusában abszolutóriumot, diplomát évekig nem kaphatott tizennégy másik évfolyamtársával együtt, mivel személyes meghallgatása után egy minisztériumi vizsgálat megerősítette, hogy „osztályidegen”, s potenciálisan nem alkalmas a szocialista társadalomba való beilleszkedésre.⁷⁹ Emiatt érzett dühében, elkeseredésében, s azzal a céllal, hogy külföldön fejezi be az egyetemet, a fiatal-ember negyedmagával megkísérelt átjutni a nyugati határon, a „disszidálás” azonban nem sikerült. A mosonmagyaróvári ÁVH-őrök kihallgatták, kémkedéssel és embercsempészettel vádolták.⁸⁰

⁷⁴ Repkény 2006: 37.

⁷⁵ Repkény becslése a felvettek számára vonatkozóan helytállónak tűnik, ugyanis az 1946-ban újra megjelenő Magyar Állatorvosok Szabad Szakszervezetének havilapja is foglalkozott a felvettek számával, a szakma felhígulásának és a tömegképzés veszélyének kontextusában. Ennek keretében pedig a lap azt közölte, hogy az 500 fős rekordjelentkező közül 150-et vettek fel. *Magyar Állatorvosok Lapja* 1946. november 15. 94.

⁷⁶ Repkény 2006: 20–21.

⁷⁷ Repkény 2006: 22.

⁷⁸ Repkény 2006: 49.

⁷⁹ Repkény 2006: 51.

⁸⁰ Az ÁVH Titkárságán készített rövid jelentés a következőképp foglalta össze: „R. István decsi földművest 1950-ben tiltott határátlépés kísérletéért 3 hó fogházra ítélték, majd rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték. R. 1950. június 6-án kérelemmel fordult a Belügyminisztériumhoz,

A rezsimmel való direkt konfrontáció ezek után már nem volt rá jellemző, az 1953-at követő periódus pedig alapvető fontosságúnak bizonyult az életében. 1950–1953 között Szekszárdon, egy asztalosipari szövetkezetben dolgozott segédmunkásként, gépkezelőként. A Sztálin halálát követő politikai enyhülés időszakában, a társadalommal szembeni strukturális tömegterror visszaszorulása szerencsésen egybeesett szakmai pályája emelkedésével, ugyanis 1953–1956 között „rendszerellenes botlása” ellenére a Sárközi-Újbereki Várdomb Állami Gazdaságban helyezkedhetett el felcserként. Utólag úgy látta, hogy „ebben a gazdaságban alapoztam meg a gyakorlati, szakmai jövőmet”.⁸¹

Repkény élettörténetében nem játszott meghatározó szerepet, nem jelentett határkövet az 1956-os forradalom és szabadságharc, melyet visszaemlékezésében lényegében nem is említ. Ez magyarázható apolitikus természetével, illetve azzal is, hogy mivel nem egyetemi városban dolgozott, eleve kevesebb esélye nyílt arra, hogy magával ragadja a történések sodra. Egyéni élettörténete szempontjából az 1956-os esztendő „forradalmiságát” az adta, hogy apját törölték a „kuláklistán”, s a „disszidálási kísérlete” miatt kapott priusza is elévült. A szakmai gyakorlat le-töltését követően pedig már ősszel átvehette volna a diplomáját, ám ez, a forradalom kirobbanása miatt végül 1957 tavaszára tolódott.⁸²

Bevallása szerint 1957 után nem konfrontálódott a politikai rendszerrel,⁸³ noha a belügyi szervek érdeklődést mutattak iránta.⁸⁴ Repkény ezen életszakaszának rekonstrukciója számos tényező miatt nehézkes. Ennek legfőbb oka az, hogy az emlékezés ezen lapjait a szakma fétise uralja, az író magánélete teljes homályban marad.

A diploma megszerzése után kinevezték körzeti állatorvosnak Jakabszállás és Bugac községekbe. 1959-ben áthelyezték Lászlófalvára, ahol 1970-ig dolgozott. Szakmailag az 1957–1976 közötti korszakot tartotta a legjobbnak az állategészségügyi állomások akkori működési formája miatt, ekkoriban ugyanis az alapmunkabér mellett a körzet állatlétszáma után is bizonyos átalányösszeget folyósított az állami költségvetés.⁸⁵ Repkény sérelmezte, hogy 1967 után az állatorvosok

hogy függesszék fel felügyeletét, amelynek féléves időtartama június 27-én lejár. A Szekszárdi Államrendőrség városi és járási Kapitánysága utasította a decsi rendőrőrsöt, hogy készítsenek környezettanulmányt. 1951. január 31-én szüntették meg rendőrhatalósági felügyeletét.” ÁBTL 1.4. ÁVH Titkárság, 301 001/1945. Emlékezésében Repkény sommásan úgy foglalta össze ezt az időszakot, hogy „megúsztam két pofonnal a 3 heti szombathelyi ÁVO-t, majd 3 hónapi fogházra ítélték, Szombathelyen, 1949. december 10-én szabadultam”. Repkény 2006: 53.

⁸¹ Repkény 2006: 53.

⁸² Repkény 2006: 54.

⁸³ Repkény 2006: 54.

⁸⁴ Repkény amiatt került a célkeresztbe, hogy egyrészt egy NSZK-ból importált Opel Record gépjárművel járt, másrészt kint élt deportált nagyapja mellett egy volt bajai iskolatársa, Ottenthal Ádám jogász, akit más okból egyébként is megfigyeltek. ÁBTL 3.1.2. M-32 729. 41. „Rozgonyi” fn. há-lózatí személy munkadossziéja. „Rozgonyi” jelentése Tóth századosnak, 1964. március 5.

⁸⁵ Repkény 2006: 58.

szakmai presztízse csökkent, ráadásul a korábbi pluszjövedelmeket sem lehetett legalizálni, ugyanis megváltozott a finanszírozási környezet.⁸⁶

Pályája csúcspontját a Kádár-rendszer érett szakaszában, 1971-et követően érte el, amikor is a Bács-Kiskun megyei Állategészségügyi Állomás vezető szakállatorvosa lett, egészen 1988 decemberében bekövetkezett nyugdíjazásáig. Emlékezése a rendszerváltással kapcsolatban neutrális, ami azzal magyarázható, hogy nincs közvetlen kulcsélménye az 1989–90-es eseményekkel kapcsolatban.

* * *

A két életút a szocializációs közeg, a gyermekkor és az iskolai évek tekintetében hasonlóan mondható. Az emlékezők gyermekkori élményeik nagy részét falun szereztek, az iskolás koruk azonban már a városhoz kötődött. Mindketten vallásos, jómódú, polgárosodó parasztcsaládból érkeztek, erős vallásos indíttatással és jó minőségű oktatással, amelyet a család anyagi helyzete tett lehetővé. Az általuk közreadott információk alapján családjaik, s ezáltal ők is a Horthy-korszak társadalmi berendezkedésének nyertesei közé tartoztak. S noha látták ennek ellentmondásait, mégsem illenek bele abba a társadalomképbe, amelyet – a korszak társadalmi igazságtalanságai miatt – a népies falukutató mozgalom formált meg és festett le egyértelműen negatív jelzőkkel. Esetük ugyanis igazolja azt, hogy a „neobarokk” társadalomban is volt előmeneteli lehetőség; mindketten jó példát nyújtanak az intergenerációs mobilitásra.⁸⁷

Szintén hasonlóság a két memoárró élettörténetében a pályaválasztás a szülői intenciók tekintetében. Egyikükkel szemben sem volt mindenáron elvárás a családi gazdaság továbbvitele, a szülők s maguk a gyermekek is inkább egy olyan életstratégia mentén fogalmazták meg a javasataikat, amely túlmutatott mindezen, s az értelmiségivé válás perspektívájával kecsegtetett.

Az őket ért szocializációs hatásokról fogva mindketten elutasították a korban eluralkodó szélsőséges politikai eszméket, sőt, egyenlőségjelet is tettek a bolsevizmus és a nácizmus közé – ez az emlékezői megközelítés azonban nincs teljesen fedésben a jelenkortörténet mai álláspontjával.⁸⁸ Ha a holokauszthoz és a társadalmi kirekesztés egyéb formáihoz való viszonyukat vizsgáljuk, megállapítható, hogy ők maguk elítélő-passzív alapállásra helyezkedtek a diszkriminációval szemben. Török – állítása szerint – jó viszonyt ápolt a zsidó munkaszolgálatosokkal, nincs azonban arra utaló jel, hogy várpalotai tartózkodása során igyekezett volna megakadályozni a vidéki zsidóság elhurcolását, emlékezésében pusztán a meghurcoltatás látványán szörnyülködött: „[S]zörnyű volt hallani a zsinagógában összezúfolt emberek jajveszékését, mert az SS-ek a zsidók háta mögött géppisztolyt csattogtatták, ezzel halálra ijesztve a jajveszékelő tömeget. [...] Senki sem segített azokon sem, ahogy rajtunk sem segíthetett senki 1957-ben.”⁸⁹ Repkény

⁸⁶ Repkény 2006: 59–60.

⁸⁷ Andorka 2006: 152.

⁸⁸ Tomka 1993.

⁸⁹ Török 2006: I. 58–59.

iskolatársai között voltak izraelita vallású diákok, akik a rabbitol kért engedély alapján – az iskolát jellemző „vallási türelem” jeleként – nem voltak kötelesek a keresztény miséket látogatni, pusztán igazolniuk kellett hitéleti aktivitásukat.⁹⁰ Az 1944-es fokozódó üldöztetés okán miattuk hozták előre május 3-ára az iskolai érettségit, hogy azt biztonsággal abszolválhassák.⁹¹ Repkény családi érintettsége annyit jelentett, hogy apja egy deportálás elől megszökött bajai zsidó barátját bújta házukban, nem kis kockázatot vállalva ezzel.⁹²

Hogyan illeszkednek a két memoáíró által közreadottak a szovjet táborrendszer és a hátszágban zajló történések kommunikatív emlékezetéhez?⁹³ A korszak jellemzését illetően a két emlékezés egymás komplementereként is olvasható. Török a keleti frontról, a vidék német megszállásáról és a hadifogolysorsról írt érzékletesen, míg Repkény a szovjet és részben jugoszláv megszállás alá eső déli országrész, a főváros és a hátszág háború végi mindennapjait villantotta fel emlékezésében. Utóbbi leírása annyiban nem illik a kánonhoz, hogy nem a megszállás represszív jellegét emelte ki.⁹⁴ Élettörténete jó példa az események által sodródó, a krízist a háttérben átvészelni igyekvő, konfliktuskerülő kisember perspektívájára. Egymás mellé helyezve kettejük sorsa jól ábrázolja az ország szinte összes lakosát ért viszontagságokat.

Identitásuk jellegéből fakadó különbségként magyarázható az, hogy ugyanarra – az egész országot sújtó – jelenségre másképpen reagáltak. Az emlékezésekben a jelenből a múltba való visszatekintés során az identitást a jelen elvárásai is meghatározzák.⁹⁵ Török katonaként való önmeghatározásából fakadó, a hazáért fegyverrel harcoló, konfrontációt vállaló alapállásával szemben Repkény családját az egyéni szempontok mozgatták, körükben a parasztpolgári életnívónak alapot adó családi vagyon megóvása volt az elsődleges. Ezért is tagadta meg Repkény apja a katonai behívót, és számított emiatt katonaszökevénynek.⁹⁶ Mindkét család politikai megbélyegzés és vagyonvesztés áldozata lett, továbbá a kiépülő politikai diktatúrával sem kötöttek elvtelen kompromisszumokat, pedig az a veszteségek ellensúlyozásának ésszerű módja lehetett volna. Az, hogy – bár átmenetileg a státus-inkonzisztencia állapotába kerültek – nem csúsztak le teljesen a társadalmi ranglétrán, alapvetően a Bourdieu-féle kulturális tőke⁹⁷ fogalmával magyarázható; értve ez alatt az általuk birtokolt s később továbbfejlesztett szaktudást, amely, rendszereken átívelő módon kisebb-nagyobb érvényesülési esélyt adva ugyan, de elismertséget élvezett.

Érdeemes szemügyre venni a magyar identitáshoz való viszonyt a korszakban elszenvedett sérelmek fényében. Repkény ugyan érzékelteti az egypartii diktatúra

⁹⁰ Repkény 2006: 14.

⁹¹ Repkény 2006: 17.

⁹² Repkény 2006: 22.

⁹³ Assmann 2018: 54.

⁹⁴ L. Balogh 2015: 49–50.

⁹⁵ Keszei 2015b: 57.

⁹⁶ Repkény 2006: 22.

⁹⁷ Bourdieu 2002.

kiépülése kapcsán tapasztalt személyi mozgásokat – főképp az egyetemen –, mindezt azonban többnyire értékítéletől mentesen, tárgyyszerűen teszi. Rá is igaznak tűnik az, amit az emlékezetkutatások, memoárok egyértelműen visszaigazolnak, nevezetesen, hogy a másfél-két évszázada hazánkban élő svábok többsége nem pusztán passzív lojalitással viseltetett az állam iránt, hanem magyar nemzeti tudatot vett fel.⁹⁸ Ez magyarázza a tetteit azzal kapcsolatban is, hogy a hadifogolytáborból történő szabadulása után miért nem Németországba ment, noha ez logikus lépés lett volna részéről, s azon kívül, hogy itt élt a családja, miért törekedett még a visszatérésre. Repkény esetében kulcsfontosságú volt a lokális identitásra épülő szolidaritási háló szerepe. Életének instabil pillanataiban állandó kapaszkodót jelentettek számára a gyermekkora óta szövődő, a fővárosban is tovább élő iskolai vagy regionális kapcsolatai, amelyek gyakran lakhatáshoz, perspektívához juttatták őt.

Török több alkalommal a nemzetkarakterológia tárgykörébe tartozó szubjektív, kollektív önvádaként is olvasható megállapításokat tett. Az elszenvedett történelmi traumák hatására nem keresett önfelmentő magyarázatokat, nem helyezte piedesztálra vagy áldozati szerepbe a magyarság közösségét, ami a rendszerváltás utáni, a korszakkal kapcsolatos kulturális és történelmi emlékezetet amúgy alapjaiban jellemzi. Ehelyett többször hangot adott mély csalódásának honfitársai-ban, igaz, ez nem vezetett oda, hogy megtagadja az emlékezése címlapján is feltüntetett ludovikás jelmondatot: a „hazáért mindhalálig”. Erre a tapasztalatra az ötvenhatos események utáni időszak csak ráerősített: „Szalmaláng, jellemtelenség, árulás minden mennyiségben”⁹⁹ – fogalmazott annak kapcsán, hogy közvetlen munkahelyi és lakókörnyezetéből mennyien súgták be, és vallottak rá terhelően az internálása előtt mindazok, akik a pozíciójára pályáztak.

Mindkettőjüket traumatikus emlékek sorozata, úgymint frontélmény, fog-ság, anyagi nélkülözés, politikai kirekesztés érte. Mindezek Török esetében a ludovikás identitást is felsebezték annyiban, hogy csalódást érzett egykori tisztársai-val kapcsolatban azért, mert azok alig-alig vettek részt a front első vonalában vívott harcokban, ugyanakkor pedig megerősödtek a legénységgel kapcsolatos pozitív előítéletei. Repkény a „bukató, hullámvölgy és zátony”¹⁰⁰ időszakaként jellemezte a vizsgált életszakaszt. Hozzá fűződő viszonya több évtized távlatából mégis sajátos fénytörésbe került: „ha nem lett volna a háború és a háború utáni helyzet, úgy bizonyára sima, egyszerű lett volna az állatorvosi életutam és most nemigen lenne miről írnom”.¹⁰¹ Ez is igazolja azt a megfigyelést, miszerint az emlékezés egy adott történelmi perspektíva és élethelyzet függvénye – röviddel a megtörténtek után az emlékező aligha látta volna így akkori helyzetét. Az élet-történetben a jelenből visszanezve fogalmazódik meg a múlt, és teremődik újra

⁹⁸ Zinner 2014.

⁹⁹ Török 2006: II. 15.

¹⁰⁰ Repkény 2006: 54.

¹⁰¹ Repkény 2006: 55.

az önazonosság.¹⁰² A memoáírók az őket ért valamennyi traumát pozitív kimenetellel dolgozták fel, amit világosan bizonyítanak az alábbiak.¹⁰³ Egyrészt a hadifogság és a háború utáni átrendeződés nem lökte az életüket egy tartósan lefelé nivelláló pályára, hanem csak átmeneti státusvesztést okozott. Másrészt az önéletrajzi emlékezet elemeként képesek erről érzelmi hullámverések nélkül megnyilvánulni, a hétköznapi beszéd keretei közé ágyazva. Az önéletírás mint narratív feldolgozás segíthette a traumafeldolgozás folyamatát.¹⁰⁴

Annak ellenére, hogy a két memoáíró felnőttkorának kétharmada a Kádár-korszakra s az azt követő időszakra esett, a negyvenes–ötvenes évek nagy történelmi megrázkódtatásai az élettörténet többi szakaszához képest aránytalanul mély nyomot hagytak az önéletrajzi emlékezetükben. Ennek az lehet a magyarázata, hogy ez, a fiatal felnőttkorukkal fedésben álló időszak adta az egész további életükre döntő hatást gyakorló, úgynevezett bevésődő, azaz intenzív érzelmi hozadékkal járó emlékeket. A két memoár e szempontból erősíti azt a szakirodalomban is olvasható állítást, miszerint az „önállóvá válás időszaka” és a kollektív traumák szülik a legtöbb emléket, amelyek „elhatalmasodhatnak” az utólagos felidézés során.¹⁰⁵

Török nem vesztette el a középosztályi állását az államhatalom szemében komoly vétségnek számító forradalmi részvétele miatt, ugyanúgy gyógyszerészként praktizálhatott, igaz, egy távolabbi, félreeső kiskundorozsmai patikában, kevesebb fizetésért. Szerzetesnővérek életútjának vizsgálata során kutatók feltárták, hogy az állami ideológiával akárcsak kisebb mértékben is ellentétes cselekedet vagy múlt általában az érintettek életének gyökeres megváltozását eredményezte az állami intézkedések miatt.¹⁰⁶ Esetünkben a „ludovikás horthysta” politikai bélyeget hordozó életút is vezethetett volna a gyógyszerész munkakörből a gyári alsómunkásság soraiba, de nem így történt, pedig Török nem maradt apolitikus.

Magatartástípusát tekintve Repkényt az egyensúlyozó típusnak¹⁰⁷ lehet leginkább megfeleltetni, mivel a Kádár-korszakban megpróbált lavírozni; az „alámerülés” stratégiájával jelentős mértékben nem adta fel az identitását, és a társadalmi elvárásoknak is próbált megfelelni. A Krappmann-féle¹⁰⁸ modellt alkalmazva látható, hogy a saját magával szembeni belső elvárás – „mindig mindent megtettem, amit megtehettem, egy-egy adott állatorvosi esetben és helyzetben”¹⁰⁹ – a nyolcvanas évekre összetalálkozott a rezsím elismerő figyelmével is, amit az bizonyít, hogy „Kiváló munkáért” miniszteri kitüntetésben részesült. A vallásosságot illetően az egyházakhoz viszonylag közel álló vallásos magatar-

¹⁰² Kovács–Vajda 2007: 217–218.

¹⁰³ Bögre 2017: 52.

¹⁰⁴ Keszei 2012: 28–29.

¹⁰⁵ Keszei 2015a: 73–74.

¹⁰⁶ Bögre 2004: 186.

¹⁰⁷ Bögre 2004: 182.

¹⁰⁸ Az identitás megőrzése a külső és a belső elvárások összeegyeztetése révén. Lásd erről: Bögre 2004: 181.

¹⁰⁹ Repkény 2006: 55.

tás altípusba sorolható.¹¹⁰ Ugyan nyolc évig nagyon erős vallásos neveltetésben részesült, ezen énjét különösen a Kádár-éra alatt szerzett társadalmi tapasztalatok, valamint a rendszerbe való beilleszkedés mintha valamelyest semlegesítette és háttérbe tolta volna. Repkény leírása kifejezetten „élhető” rendszerként ábrázolta a kádári világot, ami az ő apolitikus alapállásából fakadóan érthető, hiszen csak a szakmával foglalkozott. Ez ugyanakkor nem áll fedésben a korszak egészére vonatkozó kommunikatív emlékezettel, amely olyan vérben fogant rendőrállamként őrizte meg,¹¹¹ amelyik ugyanakkor az általános életviszonyok tekintetében tagadhatatlanul pozitív eredményeket ért el.

Közös a két életútban, hogy a két emlékező világos politikai elköteleződése ellenére is besorolható a „kádári középosztály” soraiba, ami arra utal, hogy a társadalmi mobilitás csatornáit részben nyitottak voltak; a tudás és a humán tőke bizonyos mértékű elfogadottsága elegendő volt ahhoz, hogy az egyén párttagság nélkül, szorgos munkával megmaradhasson a középrétegek soraiban. Ennek előfeltétele volt az az adottság, hogy mindketten politikailag „neutrális”, kevésbé ellenőrzött területen (állatgyógyászat és gyógyszerészet) helyezkedtek el. Mindketten azon emlékezők sorába illenek, akik ugyan direkt módon – különösen a korszak első két évtizedében – konfrontálódtak a szocialista rendszerrel, a kádári enyhülés időszakát felnőttként megélve azonban olyan tapasztalatokat szereztek, amelyek miatt a rendszerváltás utáni általános csalódás légkörében egyéni boldogulási lehetőségeik szempontjából inkább semleges vagy pozitív színben tüntették fel a bukott rezsimet. A két élettörténet egészét értékelve elmondható, hogy a két író élete a családjukat jellemző kisközéposztályi státusból a középosztályba vezető útonallal írható le leginkább, még ha mindeközben fenekestől fel is fordult az őket körülvevő társadalmi közeg.

Az életutak vizsgálata alapján társadalomtörténeti és emlékezeti kérdéseket taglaló következtetéseket is megfogalmazhatunk.¹¹²

(1) A 20. században jelentkező gyökeres politikátörténeti változások társadalmi-gazdasági hatásai az életút egészének fényében nem feltétlenül hoztak gyökeres változást – átmeneti kilengéseket (fogság, politikai diszkrimináció stb.) leszámítva – a társadalom valamennyi tagjának társadalmi státusa tekintetében. Mint láttuk, a parasztpolgári háttérrel, viszonylag kedvező életkörülmények közé született két emlékező élete végére középosztályi státust ért el, noha életútjukat elkerülhetetlenül befolyásolták az országot és a társadalmat ért megrázkódtatások. Ez traumatikus emlékek sokaságát eredményezte, és egyben igazolta azt a tézist, miszerint, noha az életút egésze szempontjából az identitás elsődleges és másodlagos szocializáció során kialakult „belső magva” a meghatározó, maga az identitás mégsem statikus. Az újabb szakirodalom szerint az ugyanis állandó mozgásban van, ugyanakkor e mozgás ellenére az identitás fix szegmensei kapaszkodót

¹¹⁰ Gereben 2003: 37.

¹¹¹ Lásd például: Gyarmati 2013: 77–90; Rainer M. 2020.

¹¹² Az élettörténetek főbb mérföldköveit és a hozzájuk kapcsolódó emlékezeti motívumokat tekintni át az 1. táblázat, lásd E-FÜGGELÉK.

jelentenek a legnagyobb traumák és a legviszontagságosabb életszakaszok középette. Török és Repkény esetében fix pont a neveltetés során kialakult vallásosság, a foglalkozáshoz kapcsolódó hivatásetika és annak irányultsága a közjóra. Mindkét önéletírás visszaigazolja azt a megfigyelést, miszerint az élettörténet elbeszélése nyíltan és következetesen felvállal egy erkölcsi perspektívát, az elbeszélés szervező eleme a társadalom tagjainak szolgálata, a „jó” és a „morálisan helyes” realizálása a hétköznapiakban.¹¹³

Az életút íve – a hullámvölgyektől eltekintve – a két „végpont”, azaz a nukleáris családból való kiszakadás és a nyugdíjba vonulás időszakára elért társadalmi helyzet között mégis statikusnak mondható: a társadalmi státus szempontjából az ív a „középosztályból középosztályba” kifejezéssel írható körül a legérzékletesebb módon.¹¹⁴ Ezt az is segítette, hogy a politikai szempontok diktálta, felülről kényszerített társadalmi átrétegződés ellenére a két emlékező kevésbé volt kiszolgáltatott e külső változásoknak, ami a magas humán tőkének köszönhető. Önmagában az, hogy elitszakmákat sajátítottak el, valamint az ezzel járó tudás és presztízs nehezen nélkülözhetővé tette őket a társadalmi munkamegosztásban – még ha bizonyos életszakaszokban a politikai diszkrimináció miatt el is veszítették státusukat –, és a század konszolidált évtizedeiben az adott lokális viszonyok közepette lehetőséget adott nekik a kiemelkedésre.

(2) A két emlékezés számos olyan epizodikus emléket örökített meg, amelyek árnyalják a kollektív emlékezet vagy maga a történetírás mint tudomány által a jelenkorra hagyományozott képet. Az emlékezők állításainak hitelességét kellő kritikával kell kezelni, hiszen az adott történelmi helyzetben az egyéni cselekvő perspektíváját látjuk, továbbá nem mehetünk el az egyéni emlékezet azon sajátossága mellett sem, miszerint minél távolabbi egy emlék, annál nagyobb a kockázata a torzulásának. Az emlékezeti és/vagy történelmi kánonhoz képest mindazon emlékek, amelyek eltérő megközelítést tükröznek, leginkább a II. világháborús magyar hadsereg irányításával, ellátmányozásával, a hadifogsággal, a két háború közötti társadalmi viszonyokkal, a zsidósággal szembeni diszkriminációs politikával, valamint a köz- és egyetemi oktatás területeivel kapcsolatosak. Egy katonatiszti memoárra vonatkozó előzetes olvasói-elemzői várakozás ellenére a szerző nem a hőskultusz és az egyoldalú „gloire” nézőpontjából tárgyalja a katonatiszti éveket és a frontszolgálatot, hanem szokatlanul kritikus hangvétellel teszi ezt. Magát ugyan némi elfogultsággal a „tökéletes katona” archetípusaként jellemzi, a kritika java része a katonatársadalom viselkedési mintázataira és az irányítási struktúra hatékonyságának hiányosságaira vonatkozott.

¹¹³ McAdams 2011: 110.

¹¹⁴ Ez a megállapítás annyiban árnyalásra szorul, hogy a két vizsgált személy felmenői már túlléptek a klasszikus paraszti életvilág jellemzőin, s – amennyiben az emlékezésből megállapítható – jövedelmük, életviszonyaik (például a kétlakiság) és fogyasztási mintáik alapján eljutottak a középosztály „alsó peremére”, felzárkóztak ahhoz; így az induló helyzetet érdemes úgy finomítani, hogy a család státusát leginkább egyfajta „alsó-középosztálybeli peremhelyzet” írja le.

Mindkét memoárban kivehető emlékezői nézőpont a Horthy-korszak társadalmi viszonyait illetően a társadalmi egyenlőtlenségek tárgyalása, a származási-vallási-etnikai ellentétekkel kapcsolatos közvetlen egyéni tapasztalatok leírása. A két memoáriró saját mikroközegével kapcsolatban arra figyelt fel, hogy a társadalmi együttélés kapcsán jelentkező nehézségek, úgymint a vallási-származási diszkrimináció sokak által leírt és adatolt jellemzői az őket körülvevő közegekben, a falusi életvilágok szintjén inkább nem, vagy csak parciális jelleggel voltak jelen. Ebből a szempontból tehát a társadalmi viszonyokról kanonizált mai domináns képpel szemben atipikus példaként vehetők számba, jóval pozitívabb és idillikusabb képet rajzolnak a korabeli viszonyokról. Ennek egyik magyarázata lehet az időskori emlékfelidőzés azon megfigyelt sajátossága, hogy ebben az életszakaszban az emlékek már inkább pozitív narratívában jelennek meg.¹¹⁵ E két önéletírás is mutatja, és ezt az emlékezet formálódásával foglalkozók nem feledhetik: „Az emlékek nem a múltat mutatják meg nekünk, csak a múlt egy változatát.”¹¹⁶

E-FÜGGELÉK

Elérhető a *Korall* folyóirat honlapján a https://korallfolyoirat.hu/wp-content/uploads/2024/06/Bencsik_efugg_K95.pdf címen.

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.4. Államvédelmi Hatóság Titkárságának iratai.

3.1.2. M-32729. Munkadossziék („Rozgonyi” fn.).

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattára (HIM KI)
56443. sz. személyi karton (Török Pál).

Repkény István 2006: *Egy magyar állatorvos életútja*. Lakitelek. (Magánkiadás.)

Török Pál 2006: *Önéletrajz*. I–III. kötet. Szeged. (Kézirat másolata a szerző birtokában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Ablonczy Balázs 2017: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest.

Andorka Rudolf 2006: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest.

Assmann, Jan 2018: *A kulturális emlékezet*. Budapest.

Baddeley, Alan D. 1999: *Essentials of Human Memory*. Sussex.

<https://doi.org/10.4324/9780203345160>

¹¹⁵ McAdams 2011: 109.

¹¹⁶ Draaisma 2014.

- Bálint László 2000: *1956 – A forradalom Szegeden*. Szeged.
- Bank Barbara – Bognár Zalán – Tóth Gábor (szerk.) 2016: *Magyarok szovjet fogságban. Történeti szemelvénygyűjtemény a hadifogolyként, internáltként vagy politikai rabként elhurcoltakról*. Budapest.
- Blatz, Craig W. – Ross, Michael 2009: Historical Memories. In: Boyer, Pascal – Wertsch, James W. (eds): *Memory in Mind and Culture*. New York, 223–238.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511626999.013>
- Bodonyi Ferenc 2015: *Sodródó képzelet. A műalkotás az emlékezet és a képzelet határán*. (DLA-értékezés.) Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Doktori Iskola, Pécs.
- Bódy Zsombor 2007: A „polgárság” és a „polgárosodás” fogalma Erdei Ferenc kettőtársadalom-konceptiójában és a társadalomtörténet-írásban. *Kommentár* (2.) 3. 3–16.
- Bourdieu, Pierre 2010: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Felkai Gábor – Némedi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században. Olvasókönyv a szociológia történetéhez*. Budapest, 431–446.
- Bögre Zsuzsanna 2004: *Vallásosság és identitás*. Pécs.
- Bögre Zsuzsanna 2017: A „szelektív” felejtés és a „szelektív” emlékezés dinamikája egy trauma feldolgozása kapcsán. *Korall* (18.) 67. 51–72.
- Csunderlik Péter 2016: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Krausz Tamás és Ungváry Krisztián vitája. *Múltunk* (61.) 1. 234–252.
- Draaisma, Douwe 2014: What We Should Remember About Forgetting. Előadás: *Emlékezés és felejtés*. ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Kognitív Pszichológia Tanszék, Budapest, 2014. május 30. <https://www.elte.hu/content/emlekezés-es-felejtes.t.7072> – utolsó letöltés: 2024. március 22.
- Fejér Dénes – Vasvári Vilmos 2002: *Szabadságharcunk a bolsevizmus ellen. Millenniumi számadás*. I–III. kötet. Szeged.
- Fóris Ákos 2014: A magyar 2. hadsereg megszálló tevékenysége a Szovjetunióban. Adalékok a magyar partizánellenes politikához a keleti fronton. In: Máté Zsolt (szerk.): *Háborúk és békekötések a 18–20. századi orosz-szovjet történelemben. Konferenciakötet*. Pécs, 287–304.
- Gereben Ferenc 2003: Vallási és nemzeti identitás Közép-Európában. In: Gereben Ferenc (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Piliscsaba, 48–61.
- Gyarmati György 2013: A nosztalgia esete a Kádár-korszakkal. *Korunk* (24.) 10. 77–90.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2006: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest.
- Gyáni Gábor 2020: *A történeti tudás*. Budapest.
- Gyurgyák János 2007: *Ezzé lett magyar hazátok*. Budapest.
- Halbwachs, Maurice 2000: A kollektív emlékezet és az idő. In: Felkai Gábor – Némedi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. Olvasókönyv a szociológia történetéhez*. Budapest, 403–432.
- Keszei András 2010: Az emlékezet rétegei. *Korall* (11.) 41. 5–34.
- Keszei András 2012: Jelentés, törés, identitás. In: Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalat-történetek a II. világháború kezdetétől*. Budapest, 11–35.
- Keszei András 2015a: *Emlékek formájában. Egyéni, társadalmi és kulturális hatások a múlt felidezésében*. Budapest.

- Keszei András 2015b: Hely és emlékezet között. In: Keszei András – Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*. Budapest, 52–73.
- Kovács Emőke 2017: Olofsson Placid. *Rubicon* (28.) 3. 26–35.
- Kovács Éva – Vajda Júlia 2007: Elbeszélés, identitás és értelmezés. In Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény*. Budapest – Piliscsaba, 217–244.
- Kőrösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne 2003: „Kemény tanulság volt”. Az 1956-os forradalom utáni megtorlás következményei a munkáscsaládokban. In: Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Munkástörténet – munkásantropológia. Tanulmányok*. Budapest, 104–114.
- L. Balogh Béni 2015: „Törvényes” megszállás. *Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947*. Budapest.
- McAdams, Dan P. 2011: Narrative Identity. In: Schwartz, Seth J. – Luyckx, Koen – Vignoles, Vivian L. (eds): *Handbook of Identity Theory and Research*. New York, 99–117. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_5
- Rainer M. János 2017: A „horthysta” és a munkástanács - századosok 1956-ban. In: Rainer M. János – Valuch Tibor (szerk.): *Munkások '56*. Budapest, 139–157.
- Rainer M. János 2020 (szerk.): *Ezerkilencszáznolcvankilenc. Magyarország a jelenkorban. 25. Évkönyv*. Budapest – Pécs.
- Ricœur, Paul 2001: „A narratív azonosság”. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, 15–25.
- Szabó Péter – Szakály Sándor 1988: Vita Magyarország második világháborús szerepléséről. *Hadtörténeti Közlemények* (35.) 1. 149–155.
- Szabó Péter 2019: *Magyarok a Don-kanyarban. A magyar királyi 2. honvéd magyar hadsereg története (1942–1943)*. Budapest
- Snyder, Timothy 2012: *Véres övezet. Európa Hitler és Sztálin szorításában*. Budapest.
- Tomka Béla 1993: A totalitarizmuselméletektől az „új társadalomtörténet”-ig. *Aetas* (8.) 4. 92–112.
- Tulving, Endel 1972: Episodic and Semantic Memory. In: Tulving, Endel – Donaldson, Wayne (eds): *Organization of Memory*. New York, 381–403.
- Turbucz Dávid 2007: A politikai rendszer jellege a Horthy-korszak első tíz évében. *Múltunk* (52.) 4. 228–236.
- Ungváry Krisztián 2004: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest.
- Veszprémy László Bernát 2020: Az 1944-es ellenállás kérdései. *Kommentár* (15.) 3. 38–49.
- Williams, Helen – Conway, Martin – Cohen, Gillian 2009: Autobiographical Memory. In: Cohen, Gillian – Conway, Martin (eds): *Memory in the Real World*. New York, 21–91.
- Zetényi-Csukás Ferenc 2011: *A hazáért mindhalálig. Vitéz dr. Török Pál magyar királyi hadnagy vallomásai*. Szeged.
- Zinner Tibor 2014: „Ki velük”. Az embertelen kollektivitás diadala: a magyarországi németek 1945 utáni kitelepítése. In: Eötvös Péter (szerk.): *Gellért-konferenciák. Előadások a kommunizmus bűneiről*. Budapest, 256–277.
- ’Zupás’ szócikk. In: *A magyar nyelv értelmező szótára*. VII. kötet. Budapest, 1962. 620.